

УДК 159.922.6:37.018

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-12\(58\)-4091-4102](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-12(58)-4091-4102)

Петренко Ірина Володимирівна, кандидат психологічних наук, провідний науковий співробітник лабораторії психології спілкування, Інститут соціальної та політичної психології Академії педагогічних наук України, м. Київ, <http://orcid.org/0000-0002-5900-0852>

ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЯК УМОВИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті представлено результати теоретичного й емпіричного дослідження партнерської взаємодії як ключової соціально-психологічної умови демократизації освіти у процесі становлення Нової української школи. Актуальність проблематики зумовлена трансформаційними процесами в освітній галузі та необхідністю формування демократичного освітнього середовища, особливо в умовах повномасштабної війни, коли школа виконує функції підтримки, згуртованості та стійкості учасників освітнього процесу. Теоретичний аналіз сучасних наукових підходів засвідчив, що демократизація освіти ґрунтується на принципах рівності, діалогічності, відкритості, поваги до гідності особистості та усвідомленої відповідальності. Партнерська взаємодія, що визначається як форма співпраці на засадах довіри, взаємоповаги й спільної участі у прийнятті рішень, є практичним інструментом реалізації цих принципів у шкільному середовищі.

Емпіричне дослідження проведено серед учителів, учнів та батьків із різних регіонів України (N = 993) за допомогою авторського опитувальника, спрямованого на вивчення особливостей партнерської взаємодії у системі «сім'я–школа». Проаналізовано такі показники, як результативність взаємодії, спроможність до висловлювання власної думки, відкритість та участь у прийнятті рішень, а також інтегральна оцінка взаємодії. Результати засвідчили, що найвищі показники партнерської взаємодії спостерігаються у групі вчителів, дещо нижчі – у батьків, а найнижчі – у групі учнів, що відображає відмінності у рівні залученості та суб'єктності різних учасників освітнього процесу.

Доведено, що розвиток партнерської взаємодії сприяє формуванню демократичної культури освітнього середовища, підвищує психологічну безпеку та стійкість шкільних спільнот, а також забезпечує умови для активної участі учнів у шкільному житті. Особливої ваги партнерські практики набувають у контексті воєнних викликів, що потребують посилення взаємної підтримки та ефективної комунікації між суб'єктами освіти. Отримані результати можуть бути використані для розроблення програм розвитку партнерської взаємодії у

зкладах освіти, удосконалення інструментів моніторингу демократичності освітнього середовища та впровадження практик, спрямованих на формування суб'єктності учнів і підвищення ефективності співпраці в системі «сім'я-школа».

Ключові слова: партнерська взаємодія, демократизація освіти, Нова українська школа, міжсуб'єктна взаємодія, освітнє середовище, система «сім'я-школа», участь, довіра, психологічна безпека, суб'єктність.

Petrenko Iryna Volodymyrivna Candidate of Psychological Sciences (Ph.D in Psychology), Principal Research Fellow, Department of Communication Psychology, Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, <http://orcid.org/0000-0002-5900-0852>

INVESTIGATING PARTNERSHIP INTERACTION AS A PREREQUISITE FOR THE DEMOCRATIZATION OF EDUCATION WITHIN THE FORMATION OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

Abstract. The article presents the results of a theoretical and empirical study of partnership interaction as a key socio-psychological condition for the democratization of education in the process of implementing the New Ukrainian School reform. The relevance of the research is determined by the need to develop a democratic educational environment that promotes equality, participation, dialogue, and respect for human dignity, especially in the context of the full-scale war in Ukraine, when schools serve as important spaces of psychological support, resilience, and community cohesion. The theoretical analysis demonstrates that democratization of education is grounded in the principles of subjectivity, cooperation, openness, and shared responsibility, while partnership interaction – defined as cooperation based on trust, mutual respect, and joint decision-making – acts as a practical mechanism for translating these principles into everyday educational practices.

The empirical part of the study involved 993 participants, including teachers, students, and parents from different regions of Ukraine. Using an author-developed questionnaire, the research examined the following indicators of partnership interaction in the “family-school” system: effectiveness of interaction, ability to express one’s own opinion, openness and participation in decision-making, and overall assessment of interaction. The findings indicate that teachers demonstrate the highest scores in partnership interaction, followed by parents, while students show the lowest indicators. This discrepancy reflects differences in roles, expectations, and levels of involvement of the participants in the educational process.

The study confirms that the development of partnership interaction strengthens democratic culture within the educational environment, increases psychological safety and resilience of school communities, and enhances students’ opportunities for active participation in school life. Partnership practices acquire significance in wartime, when

the need for solidarity, mutual support, and effective communication within school communities becomes especially critical. The results of the study can be used to design programs aimed at fostering partnership-based cooperation in schools, improving tools for monitoring the democratic quality of the educational environment, and implementing practices that support students' subjectivity and enhance family-school collaboration.

Keywords: partnership interaction, democratization of education, New Ukrainian School, intersubjective interaction, educational environment, family-school collaboration, participation, trust, psychological safety, agency.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни особливо актуалізується потреба в переосмисленні функцій і завдань освіти, серед яких ключовими стають забезпечення стійкості, консолідації та розвитку учасників освітнього процесу. У цьому контексті концепція Нової української школи (НУШ), зорієнтована на демократизацію, гуманізацію та утвердження суб'єктності, набуває ще більшої ваги як стратегічний інструмент підтримки суспільної єдності та формування відповідального громадянства. Актуальність дослідження партнерської взаємодії зумовлена необхідністю глибшого розуміння того, як взаємодія суб'єктів освітнього процесу впливає на формування демократичного освітнього середовища, розвиток критичного мислення, громадянської відповідальності та соціальної компетентності учнів.

Вивчення партнерської взаємодії в умовах воєнного стану є нагальною потребою не лише освітньої практики, а й наукового дискурсу. Це дослідження дозволяє глибше зрозуміти, які механізми співпраці сприяють демократизації освіти, стійкості шкільних спільнот та формуванню психологічно безпечного середовища, що має визначальне значення для розвитку Нової української школи під час війни та в період післявоєнної відбудови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес демократизації освіти у сучасній науковій думці розглядається як стратегічний напрям трансформації освітньої системи, що передбачає послідовне впровадження демократичних принципів, норм, цінностей і механізмів у всі рівні функціонування освіти. Така трансформація забезпечує не лише оновлення змісту та форм навчання, а й зміну характеру взаємодії між учасниками освітнього процесу. Вчені наголошують, що демократизація освіти спрямована на формування громадян, які здатні жити та діяти у відкритому, плюралістичному суспільстві, усвідомлюючи відповідальність за власні рішення та включеність у соціальні процеси (В. Андрущенко [1]; Л. Колесник, Т. Матусевич [7]). У цьому контексті демократичні компетентності особистості – критичне мислення, здатність до комунікації в умовах культурної різноманітності, навички ненасильницького розв'язання конфліктів, уміння аргументувати позицію та здійснювати рефлексію – визначаються як ключові для сучасної освіти.

Наукові підходи до демократизації освіти підкреслюють її ціннісну й нормативну основу, що включає свободу, рівність, солідарність, справедливість, права людини та повагу до людської гідності. Саме ці цінності становлять фундамент демократичної взаємодії та забезпечують умови для розвитку автономії й відповідальності учасників освітнього середовища. З огляду на це, демократизація освіти розглядається як багатокомпонентний процес, що виявляється на індивідуальному (становлення суб'єктності), міжособистісному (створення атмосфери поваги та довіри), організаційному (розвиток інклюзивних і відкритих освітніх практик) та суспільному (посилення громадянської культури) рівнях (С. Гончаренко [4]).

Значний внесок у розроблення гуманістичних засад освіти здійснили провідні українські науковці. Г. Балл [2] обґрунтовує значущість раціогуманістичного підходу, що поєднує раціональні механізми пізнання з усвідомленням цінності особистості. І. Бех [3] розкриває психологічний зміст гуманізму у вихованні, наголошуючи на гуманістичній природі взаємодії «педагог – учень». Н. Ничкало [8] підкреслює роль соціального партнерства як інструмента демократизації професійної освіти, тоді як І. Зязюн та В. Семиченко [12] аналізують педагогічну майстерність як чинник, що забезпечує гуманістичний і демократичний характер навчання. Такі підходи узгоджуються із сучасними тенденціями переорієнтації освіти на особистісно-центрований і діалогічний вимір.

Проблематика демократичних цінностей та демократичних принципів в освіті знайшла подальший розвиток у дослідженнях Л. Ордіної [10], яка акцентує роль відкритості, різноманітності, співробітництва та самоорганізації як базових особливостей демократичної школи. Г. Куц [6] наголошує на важливості розвитку критичного мислення та осмислює демократизацію через призму ідей «Реджо-педагогіки», у межах якої освітній простір трактується як спільний простір свободи, взаємодії та творчості. У роботах І. Постоленко [14] підкреслюється значущість оновлення методів навчання, заснованих на партнерстві, рівноправному діалозі та можливості вибору, що прямо корелює з розвитком суб'єктності учня.

У зарубіжному науковому просторі питання демократизації освіти розглядається в контексті «освіти для демократичного громадянства», яка характеризується інтеграцією трьох взаємопов'язаних площин: «навчання про демократію», «навчання через демократію» та «навчання для демократії». Суттєвою рисою таких підходів є акцент на активному залученні всіх учасників освітнього процесу до спільного прийняття рішень, розвитку відповідальності та здатності діяти в демократичному суспільстві (Р. Голлоб, Т. Хаддлестон, П. Крапф [11]). Р. Р. Сарт [17] трактує демократизацію освіти як механізм включення особистості в суспільне життя, Н. Biseth [16] наголошує на становленні активного громадянина на основі цінностей справедливості та солідарності, тоді як D. Zyngier [18, 21] розглядає демократизацію як процес

формування «соціального громадянина», здатного до рефлексії та взаємодії. У працях J. Westheimer [20], G. E. Fischman і P. McLaren [19] демократизація освіти постає як умова розвитку громадянської активності, політичної компетентності та культури дискусії.

Аналіз сучасних теоретичних і практичних розробок свідчить, що питання дослідження соціально-психологічних умов демократизації освіти в контексті реалізації концепції «Нова українська школа» не є достатньо опрацьованим. Потребує подальшої уваги вивчення механізмів забезпечення демократичного освітнього середовища, ролі партнерської взаємодії, особливостей формування суб'єктності учасників освітнього процесу та розвитку ефективної комунікації. Ці аспекти є предметом дослідження в рамках наукового проєкту «Соціально-психологічні умови демократизації освіти у процесі становлення Нової української школи», що реалізується відділом психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Попри наявність значної кількості наукових праць, присвячених окремим аспектам демократизації освіти, актуальним залишається питання соціально-психологічних умов, що забезпечують її ефективну реалізацію. Однією з таких ключових умов є партнерська взаємодія – складне динамічне утворення, яке інтегрує комунікативні, емоційні, ціннісні та організаційні процеси. Її дослідження дає можливість глибше зрозуміти, яким чином демократичні принципи набувають форми щоденних освітніх практик і відображаються у взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

Мета статті – висвітлення результатів емпіричного дослідження партнерської взаємодії як умови демократизації освіти у процесі становлення Нової української школи.

Виклад основного матеріалу. Проблематика взаємодії між людьми посідає центральне місце у сучасній психологічній науці, адже саме у процесі спілкування, співпраці та взаємовпливу реалізується розвиток особистості, формується соціальний досвід і відтворюється культура міжособистісних стосунків. У контексті гуманістичної парадигми дедалі більшого значення набувають категорії «міжсуб'єктності» та «партнерства», що відображають нову якість соціально-психологічних відносин. Перед тим, як розглянути питання особливостей партнерської взаємодії як соціально-психологічної умови демократизації у закладах загальної середньої освіти, розкриємо різницю між поняттями «партнерська взаємодія» та «міжсуб'єктна взаємодія». Ця відмінність у психології є суттєвою, хоча означені поняття тісно пов'язані і часто застосовуються у науковому дискурсі як синоніми. Зазначимо, що міжсуб'єктна взаємодія відображає тип взаємин, у яких учасники визнаються активними суб'єктами, носіями свідомості, волі, цінностей, здатними до рефлексії й взаєморозуміння, тобто визначає модель гуманістичного спілкування, яка лежить в основі партнерства, діалогу, емпатії. Партнерська взаємодія – це конкретна форма міжсуб'єктної взаємодії, що реалізується у спільній діяльності

на засадах довіри, рівності, взаємоповаги й відповідальності. Її зміст зумовлений спільною метою (наприклад, освітньою, виховною, професійною). Це – практичне втілення міжсуб'єктних відносин у соціальній чи освітній практиці. Міжсуб'єктна взаємодія – ширше поняття, що описує принципи взаємодії особистостей у будь-яких контекстах (спілкування, співпраця, навчання тощо). Партнерська взаємодія – більш конкретне поняття, яке передбачає співробітництво на основі суб'єктності з акцентом на спільну діяльність і досягнення результату. Ключовими механізмами міжсуб'єктній взаємодії є: емпатія, рефлексія, децентрація (здатність бачити ситуацію очима іншого), діалогічність мислення; механізмами партнерської взаємодії до того ж є: кооперація, узгодження цілей і ролей, взаємна підтримка, спільна відповідальність за результат.

Тож міжсуб'єктна взаємодія – це форма психологічної взаємодії, у якій кожен учасник визнається активним, самостійним суб'єктом спілкування та діяльності, здатним до рефлексії, емпатії, самовираження і прийняття іншого як рівноправної особистості. Вона ґрунтується на принципах діалогічності, взаєморозуміння та ціннісного ставлення до партнера по взаємодії, що забезпечує розвиток обох сторін як суб'єктів спільного досвіду. Партнерська взаємодія – це міжсуб'єктна форма спілкування і спільної діяльності, заснована на рівноправності, взаємоповазі, довірі та спільній відповідальності її учасників за досягнення спільної мети. Вона передбачає активну співпрацю, координацію дій, узгодження позицій і взаємну підтримку, спрямовані на продуктивний результат і особистісне зростання кожного учасника взаємодії.

Отже, міжсуб'єктна взаємодія виступає теоретико-методологічною основою гуманістичного типу стосунків, тоді як партнерська взаємодія є практичною формою її реалізації у конкретних соціально-психологічних і освітніх контекстах. Партнерство можна розглядати як операціоналізовану модель міжсуб'єктності, у межах якої ціннісне ставлення до іншої людини трансформується у спільну діяльність, засновану на довірі та відповідальності. Такий підхід сприяє розвитку демократичної культури взаємодії, формуванню соціальної зрілості та особистісної автономії суб'єктів освітнього процесу.

Тому *партнерську взаємодію* визначатимемо як демократичний тип співпраці між учасниками освітнього процесу, що ґрунтується на принципах рівності, довіри, взаємної поваги, підтримки та спільної відповідальності. Виокремлено її ключові характеристики: діалогічність як основа порозуміння та взаємного визнання; взаємна повага у стосунках; психологічна безпека, що забезпечує відкритість і щирість висловлювань; спільна відповідальність за ухвалення рішень; мотиваційна підтримка, спрямована на розвиток автономії та ініціативності учасників взаємодії.

У межах теоретико-емпіричного етапу дослідження соціально-психологічних умов демократизації освіти у процесі становлення нової української школи вивчено особливості партнерської взаємодії у закладах загальної

середньої освіти. В емпіричному дослідженні взяли участь 993 респонденти: учителі, учні та їхні батьки з трьох регіонів України – місто Київ, Волинська і Запорізька області.

У ході виконання дослідження застосовано авторський опитувальник вивчення соціально-психологічних особливостей взаємодії суб'єктів громадської думки в системі «сім'я-школа». Для проведення дослідження розроблено три варіанти авторського опитувальника для трьох категорій респондентів – вчителів, учнів та їхніх батьків [13]. Набір емпіричних даних був отриманий в рамках попереднього дослідження соціально-психологічних умов підвищення ролі сім'ї як носія громадської думки щодо реформування освіти та використаний повторно для цього річного аналізу соціально-психологічних умов демократизації освіти у процесі становлення нової української школи. За таких обставин критеріями оцінки партнерської взаємодії в системі «сім'я-школа» визначено: результативність взаємодії, спроможність суб'єктів взаємодії до висловлювання власної думки, оцінка відкритості й участі у прийнятті рішень, загальна оцінка взаємодії.

Результативність взаємодії розглядається як успішність досягнення цілей суб'єктами в процесі спілкування. Це показник ефективності спілкування, обміну інформацією, взаємного впливу та співпраці для досягнення спільних завдань. Спроможність суб'єктів взаємодії до висловлювання власної думки визначається як здатність вільно висловлювати свої ідеї, погляди або міркування без небезпеки санкцій з боку інших. Оцінка відкритості й участі у прийнятті рішень – цікавість до інших, до нових ідей, прагнення до різноманітного досвіду; а також готовність висловлювати свої думки, оцінювати, виявляти своє особисте ставлення до будь-кого/чого, довіра до інших. Участь у вирішенні спільних завдань – виконання разом суспільно важливої справи, спільна діяльність суб'єктів взаємодії. Загальна оцінка взаємодії – інтегральний показник вимірювання.

Показник результативності взаємодії серед учителів складає 51,00 бал, серед учнів – 44,21 балів, батьків учнів – 46,77 балів. Показник спроможності суб'єктів взаємодії до висловлювання власної думки сягає 55,24 балів – у вчителів; 46,95 балів – в учнів; 49,71 балів – у батьків учнів. Оцінка відкритості й участі у прийнятті рішень серед учителів – 60,06 балів; серед учнів – 51,29 балів; серед батьків – 51,43 балів. Загальна оцінка взаємодії у групі вчителів – 166,29 балів; у групі учнів – 142, 27 балів; у групі батьків учнів – 147,90 балів (див.: табл. 1; рис. 1).

Таблиця 1

Показники партнерської взаємодії в системі «сім'я-школа» (у балах)

Група респондентів	Показник			
	Результативність взаємодії (min=0, max=60)	Спроможність суб'єктів взаємодії до висловлювання власної думки (min=0, max=70)	Оцінка відкритості й участі у прийнятті рішень (min=0, max=70)	Загальна оцінка взаємодії (min=0, max=200)
Батьки (N=334)	46,77	49,71	51,43	147,90
Учні (N=160)	44,21	46,95	51,29	142,27
Учителі (N=499)	51,00	55,24	60,06	166,29

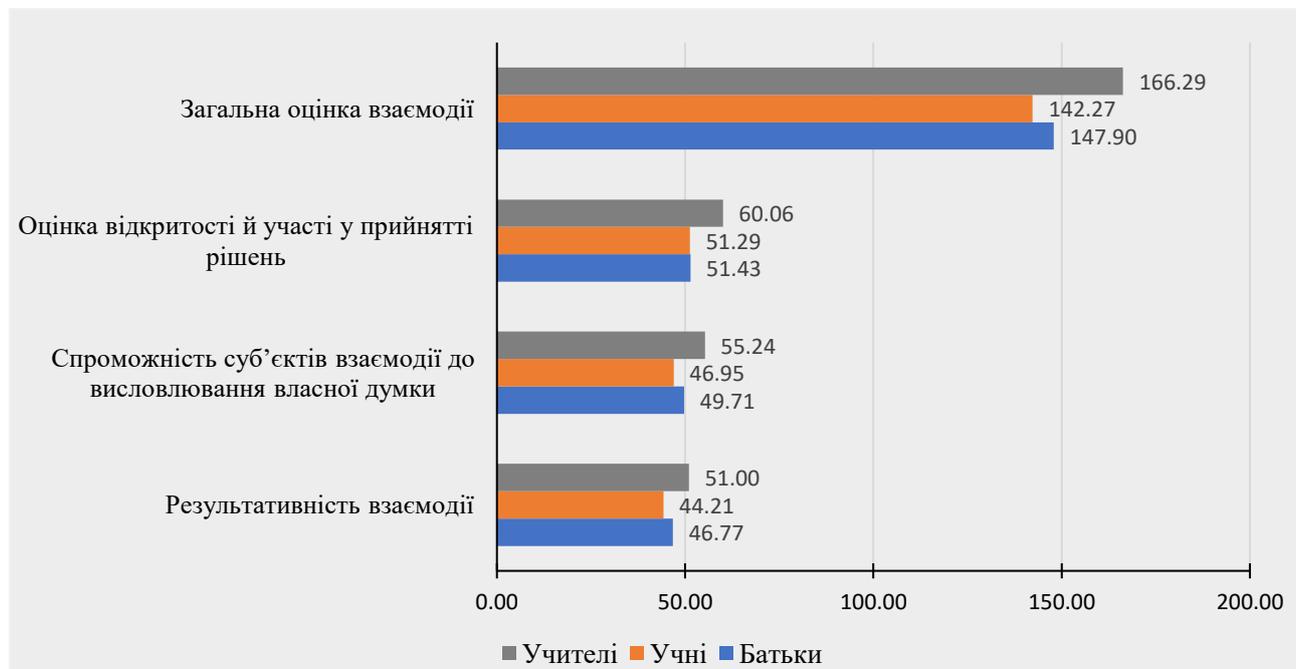

Рис. 1. Оцінка партнерської взаємодії в системі «сім'я-школа» (у балах)

Емпірично доведено, що найбільш позитивно партнерську взаємодію в системі «сім'я-школа» оцінюють учителі, потім – батьки учнів, затим – самі учні. Характеристики взаємодії між учителями, батьками та учнями поєднують як спільні ознаки, як-от: співпраця, довіра та прагнення до спільних цілей; так і відмінності, зумовлені їхніми потребами, цінностями, соціальними ролями, статусами, очікуваннями, рівнем активності, власним досвідом. Усі групи респондентів зацікавлені у взаємному розвитку, ефективному освітньому процесі, визнають важливість співпраці та взаємодопомоги. Для вчителів це виявляється у створенні ефективного навчального середовища, для батьків – у підтримці та допомозі своїм дітям, а для учнів – у взаємній підтримці й довірі.

Як учителі, так і учні та їхні батьки готові обговорювати нагальні питання, брати участь у вирішенні проблем, пов'язаних із шкільним життям.

Одержані результати дослідження свідчать про те, що розвиток довіри, співпраці та участі всіх суб'єктів освітнього процесу сприяє підвищенню рівня партнерської взаємодії у закладах загальної середньої освіти. Застосування педагогами демократичних моделей комунікації забезпечує психологічний комфорт здобувачів освіти, а поширення демократичних практик у ЗЗСО (учнівське самоврядування, колегіальне прийняття рішень, відновні практики) можуть слугувати дієвими інструментами формування відкритого та безпечного освітнього середовища. Зазначимо, що запровадження моніторингу демократичності освітнього середовища із урахуванням оцінки результативності, відкритості, участі, довіри учасників освітнього процесу, розкриватиме динамічні характеристики партнерської взаємодії і сприятимуть підвищенню психологічної стійкості здобувачів освіти та згуртованості шкільних спільнот.

Висновки. У результаті проведеного теоретичного та емпіричного аналізу встановлено, що партнерська взаємодія є однією з базових соціально-психологічних умов демократизації освіти в контексті становлення Нової української школи. Теоретичний огляд сучасних наукових підходів засвідчив, що демократизація освітнього процесу ґрунтується на визнанні суб'єктності всіх учасників, утвердженні цінностей рівності, відповідальності, відкритості та співучасті. Партнерська взаємодія, яка передбачає рівноправність, довіру, діалогічність та спільну відповідальність, виступає практичним механізмом реалізації цих цінностей у шкільному середовищі.

Емпіричне дослідження особливостей взаємодії в системі «сім'я–школа» показало, що загальний рівень партнерської взаємодії є достатнім, проте відзначається різний рівень її прояву серед учителів, батьків і учнів. Найвищі показники виявлено серед учителів, нижчі – серед батьків, а найнижчі – серед учнів, що вказує на різну ступінь залученості та різні очікування щодо процесів взаємодії. Отримані дані також засвідчили, що розвиток довіри, можливість висловлювати власну думку та участь у прийнятті рішень є визначальними факторами підвищення якості партнерської взаємодії.

Результати дослідження підтверджують, що впровадження демократичних моделей комунікації, розвиток учнівського самоврядування, відновних практик, а також запровадження моніторингу демократичності освітнього середовища сприяють формуванню відкритої, психологічно безпечної та згуртованої шкільної спільноти. Особливої ваги ці процеси набувають в умовах війни, коли школа виконує функції соціально-психологічної підтримки, забезпечує сталість зв'язків і сприяє зміцненню соціальної стійкості.

Отже, партнерська взаємодія виступає важливим чинником розвитку демократичної культури освітнього середовища та забезпечує умови для формування суб'єктності й активної громадянської позиції учасників освітнього процесу. Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні психологічних

технологій підтримки партнерської взаємодії, вивченні механізмів розширення участі учнів і батьків у прийнятті рішень та створенні інструментів комплексної оцінки демократичності освітнього середовища.

Література:

1. Андрущенко В.П. Освіта як чинник формування демократичного світогляду студентів. *Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія*. 2014. Вип. 119. С. 3–12.
2. Балл Г.О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах) : Видання друге, доповнене. Житомир : ПП «Рута», Видавництво «Волинь», 2008. 232 с.
3. Бех І.Д. Особистість у саяві духовності : монографія. Київ – Чернівці : «Букрек», 2021. 244 с.
4. Гончаренко С. У. Демократизація освіти / Енциклопедія освіти. АПН України; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 167–168.
5. Концепція «Нова українська школа». URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/konzepczziya.pdf> (дата звернення: 01.09.2025).
6. Куц Г.М. Демократичні принципи в освітньому процесі: політико-культурний контекст. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія : Політологія. 2018. № 2, С. 46–56.
7. Матусевич Т., Колесник Л. Демократія в освіті: ідеальне буття чи педагогічна реальність? *Філософія освіти. Philosophy of Education*. 2019. Вип. 24 (1). С. 115–127. URL: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2019-24-1-115-127>.
8. Ничкало Н.Г. Українські концепції професійної освіти: тенденції і перспективи. Педагогічні і психологічна науки в Україні. Київ, 2007. С. 27–57.
9. Нова українська школа: соціально-психологічні технології підтримки : практичний посібник / за ред. Г. М. Бевз, С. Л. Кравчук ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2021. 162 с.
10. Ордіна Л.Л. Демократичні цінності як фактор мотиваційного забезпечення культуротворчого середовища ВНЗ. *Вісник націон. техн. ун-ту України “Київський політехнічний інститут”*. Філософія, Психологія, Педагогіка. Київ : ІВЦ «Політехніка», 2009. № 3 (27).
11. Освіта для демократичного громадянства : посібник для підготовки вчителів з питань освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини (вдосконалена версія – вересень 2007) / Р. Голлоб, Е. Хаддлстон, П. Крапф, М.- Х. Салема, В. Спажич-Вркаш ; пер. з англ. та адапт. Л. М. Вашенко ; заг. ред. укр. версії Н. Г. Протасова. Київ : Вид-во «Гопак», 2009. 89 с.
12. Педагогічна майстерність / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; За ред. І. А. Зязюна. 3-тє вид., допов. і переробл. Київ : СПД Богданова А. М., 2008. 376 с.
13. Петренко І.В. Дослідження взаємодії соціальних суб'єктів – виразників громадської думки в системі «сім'я-школа». *Наукові перспективи. Серія «Психологія»*. 2023. Вип. 11(41). С. 1331–1344. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11\(41\)-1331-1344](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11(41)-1331-1344)
14. Постоленко І. Демократизація освітнього процесу в Україні. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2007. № 22, С. 67–71.
15. Рибалка В.В., Самодрин А.П., Моргун В.Ф. Психопедагогічні експедиції шляхами демократизації життя особистості, освіти та громадянського суспільства / за ред. В.В. Рибалки. Київ : ТАЛКОМ, 2019. 280 с.
16. Biseth N. Norwegian Teacher Educators Attentiveness to Democracy and their Practices. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*. 2018. № 17(7). P. 26–42.
17. Carr P. R. Re-thinking normative democracy and the political economy of education. *Journal for Critical Education Policy Studies*. 2010. № 8. P. 1–40.
18. Carr, P. R., & Zyngier, D. Can education make a difference? *Experimenting with and experiencing democracy in education*. Information Age Publishing: Charlotte, NC. USA. 2012.

19. Fischman, G.E., & McLaren, P. Rethinking Critical Pedagogy and the Gramscian and Freirean Legacies: From Organic to Committed Intellectuals or Critical Pedagogy. *Committed, and Praxis. Cultural Studies. Critical Methodologies*. 2005. № 5(4).

20. Westheimer J., Kahne J. What kind of citizen? The politics of educating for democracy. *American Education Research Journal*. 2004. № 41(2). P. 237–269. <https://doi.org/10.3102/00028312041002237>

21. Zyngier D. Rethinking the Thinking on Democracy in Education: What are educators Thinking (and Doing) about Democracy? *Education Sciences*. 2012. № 2(4). P. 1–21.

References:

1. Andrushchenko, V. P. (2014). Osvita yak chynnyk formuvannia demokratychnoho svitohliadu studentiv [Education as a factor in shaping students' democratic worldview]. *Nova paradyhma. Filosofiia. Politolohiia. Sotsiologhiia – New Paradigm. Philosophy. Political Science. Sociology*. 119. 3–12 (in Ukrainian).

2. Ball, H. O. (2008). Oriientyry suchasnoho humanizmu [Guidelines of modern humanism] (2nd ed.). PP Ruta; Volyn (in Ukrainian).

3. Bekh, I. D. (2021). Osobystist u siaivi dukhovnosti [Personality in the Radiance of Spirituality]. Bukrek (in Ukrainian).

4. Honcharenko, S. U. (2008). Demokratyzatsiia osvity [Democratization of education]. In V. H. Kremen (Ed.), *Entsyklopediia osvity – Encyclopedia of Education*. (pp. 167–168). Yurinkom Inter (in Ukrainian).

5. Kontseptsiiia «Nova ukrainska shkola.» (2017). [<https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/konczepczyia.pdf>] (in Ukrainian).

6. Kuts, H. M. (2018). Demokratychni pryntsypy v osvitnomu protsesi: polityko-kulturnyi kontekst [Democratic principles in the educational process: Political-cultural context]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho”*. Seriiia: *Politolohiia – Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Political Science Series*. 2. 46–56 (in Ukrainian).

7. Matuselych, T., & Kolesnyk, L. (2019). Demokratiiia v osviti: idealne buttia chy pedahohichna realnist? [Democracy in education: Ideal being or pedagogical reality?]. *Filosofiia osvity – Philosophy of Education*. 24(1). 115–127. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2019-24-1-115-127> (in Ukrainian).

8. Nychkalo, N. G. (2007). Ukrainski kontseptsii profesinoi osvity: tendentsii i perspektyvy [Ukrainian concepts of vocational education: Trends and prospects]. In *Pedahohichni i psykholohichni nauky v Ukraini – Pedagogical and Psychological Sciences in Ukraine*, (pp. 27–57).

9. Bevz, H. M., & Kravchuk, S. L. (Eds.). (2021). Nova ukrainska shkola: Sotsialno-psykholohichni tekhnolohii pidtrymky [New Ukrainian School: Socio-Psychological Support Technologies]. Imeks-LTD (in Ukrainian).

10. Ordina, L. L. (2009). Demokratychni tsinnosti yak faktor motyvatsiinoho zabezpechennia kulturotvorchoho seredovyscha VNZ [Democratic values as a factor of motivational support for the cultural-creative environment of universities]. *Visnyk NTUU “Kyivskiy politekhnichnyi instytut”*. *Filosofiia, Psykholohiia, Pedahohika – Bulletin of NTUU “Kyiv Polytechnic Institute”*. Philosophy, Psychology, Pedagogy. 3 (in Ukrainian).

11. Hollob, R., Haddleton, E., Krapf, P., Salema, M.-Kh., & Spazhych-Vrkash, V. (2009). Osvita dlia demokratychnoho hromadianstva [Education for Democratic Citizenship] (L. Vashchenko, Trans.). Hopak (in Ukrainian).

12. Ziaziun, I. A., Kramushchenko, L. V., Kryvonos, I. F., et al. (2008). Pedahohichna maisternist [Pedagogical Mastery] (3rd ed.). SPD Bohdanova (in Ukrainian).

13. Petrenko, I.V. (2023). Doslidzhennia vzaiemodii sotsialnykh subiektiv – vyraznykiv hromadskoi dumky v systemi «simia-shkola» [Research on the interaction of social actors – representatives of public opinion in the “family-school” system]. *Naukovi perspektyvy. Seriiia «Psykhologhiia»* – Scientific perspectives. Psychology series. 11(41). 1331–1344. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11\(41\)-1331-1344](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11(41)-1331-1344) (in Ukrainian).
14. Postolenko, I. (2007). Demokratyzatsiia osvithnoho protsesu v Ukraini [Democratization of the educational process in Ukraine]. *Psykhologo-pedahohichni problemy silskoi shkoly* – Psychological and Pedagogical Problems of the Rural School. 22. 67–71 (in Ukrainian).
15. Rybalka, V. V., Samodryn, A. P., & Morhun, V. F. (2019). Psykhopedahohichni ekspedytsii shliakhamy demokratyzatsii zhyttia osobystosti, osvity ta hromadianskoho suspilstva [Psychopedagogical Expeditions through the Pathways of Democratization of Personality, Education, and Civil Society]. TALKOM (in Ukrainian).
16. Biseth, H. (2018). Norwegian teacher educators’ attentiveness to democracy and their practices. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*. 17(7). 26–42 (in English).
17. Carr, P. R. (2010). Re-thinking normative democracy and the political economy of education. *Journal for Critical Education Policy Studies*. 8. 1–40 (in English).
18. Carr, P. R., & Zyngier, D. (2012). Can education make a difference? Experimenting with and experiencing democracy in education. Information Age Publishing (in English).
19. Fischman, G. E., & McLaren, P. (2005). Rethinking critical pedagogy and the Gramscian and Freirean legacies. *Cultural Studies ↔ Critical Methodologies*. 5(4) (in English).
20. Westheimer, J., & Kahne, J. (2004). What kind of citizen? *American Educational Research Journal*. 41(2). 237–269. <https://doi.org/10.3102/00028312041002237> (in English)
21. Zyngier, D. (2012). Rethinking the thinking on democracy in education. *Education Sciences*. 2(4). 1–21 (in English).